

TRADITIONENS BETYDELSE SOM HISTORISK KÄLLA

Av professor *BIRGER NERMAN*

DET är få ståndpunkter, som bland vissa grupper av historiker möta sådant motstånd som försvar för den historiska riktigheten av en tradition eller kärnan i en sådan. Det är ofta tillåtet att fritt uppkonstruera ett händelseförlopp, som icke har stöd i någon källa. Men om man förklarar, att vissa moment i traditionskällor kunna vara riktiga — visst icke alla, men en stomme, ett skelett — då bryter alltid kritiken lös, och den blir ofta upprörd. Ty den som vågat försvara en tradition, han har försyndat sig emot något, som för vissa historiker blivit det heligaste av allt: den s. k. källkritiken. Han saknar historisk metod.

Hur kan det då komma sig, att traditionen blivit så olika bedömd?

För att kunna besvara denna fråga måste vi giva några antydningar om den historiska utvecklingen av synen på traditionskällorna.

I äldre tider såg man i allmänhet ganska kritiklöst på de historiska traditionerna; man accepterade gärna vad som icke i och för sig lät allt för fantastiskt. Naturligtvis hade man olika inställning allt efter bedömarens egen läggning; den ene bedömde källorna ganska nyktert och kritiskt, medan den andre var ganska ömdömeslös. Men man hade i allmänhet icke fastslagit några mera preciserade principer för bedömandet.

Det var — fränsett enstaka tidigare ansatser — först med 1800-talet, som man på allvar började utveckla sådana principer. Detta skedde i samband med den kritiska forskningens genombrott inom den internationella historievetenskapen.

En av de teser, som den kritiska historieforskningen uppställde, var den i och för sig rimliga, att källorna skulle ordnas efter ålder. Vid värderingen av uppgifterna i källor av i stort samma slag borde de i de äldre källorna ges företräde framför dem i de yngre, där avvikelser föreligga. Man kunde i regel följa, hur de yngre

källorna voro beroende av de äldre och hur utvecklingen gick emot allt större förvanskning av händelseförloppet, allt eftersom källorna blevo yngre och yngre. Verkligt värde hade endast de samtida källorna, vilka dock givetvis också de måste underkastas en kritisk värdesättning; de källor, som voro yngre än händelsen, voro, när samtida källor förelågo, i stort betydelselösa.

Men särskilt för äldre tider föreligga ofta inga samtida källor, och den enda verkligt kritiska ståndpunkten vore i sådana fall att helt förkasta alla källor. Och ifrån ståndpunkten att man icke kunde lita på uppgifterna i sådana källor var steget icke långt till ståndpunkten att allt, både personer och händelser i dessa källor, vore helt uppdiiktat. En forskningsriktning går gärna till motsatt ytterlighet mot en föregående, och det var naturligt, att på den okritiska riktning, som dittills i stort rätt inom historieforskningen, skulle följa en riktning, som i fråga om traditionskällor i väsentligaste grad blev förnekelsen.

För att taga ett par exempel, blev det naturligt, att man gjorde så gott som rent hus ifråga om Ynglingaättens svenska konungar och att man lika energiskt förklarade, att Kristus aldrig existerat — samtida källor finnas ju icke i någotdera fallet. Personerna förklarades i sådana fall gärna vara mytiska, Kristus t. ex. en växtlighetsgudom.

Men ägde verkligen dessa principer allmän giltighet? Och gick man ej till överdrift?

Uppordnandet av källorna efter ålder var nog bra. Men var det så säkert, att en äldre källa skulle ha riktigare uppgifter än en senare? Kunde det inte t. ex. hända, att en person med ovanligt gott minne 50 år efter en händelse riktigare kunde återge denna än en person med dåligt minne 10 år efter händelsen? Och skapade icke antagandet att en traditionskällas både personer och händelser vore helt uppdiiktade ofta verkliga svårigheter att förklara, hur traditionerna i så fall kommit till? Alla uppgifter i traditionskällor ha dock icke schablonmässig karaktär och kunna därför icke förklaras som blotta sagomotiv, som man gripit till. Så kunna t. ex. beträffande Kristus näppeligen alla moment i evangeliernas berättelser om honom förklaras som sådana gängse sagomotiv.

Och därtill kom, att stundom inom andra vetenskaper gjordes upptäckter, som gåvo bestyrkande åt vissa traditionsuppgifter. Icke minst gällde detta arkeologien. Det behöver här blott erinras om, att skildringen av t. ex. vissa vapen, smycken och kärl i de homeriska dikterna genom Schliemanns grävningar i Grekland

visade sig överensstämma med dem som funnits till i verkligheten några hundra år före dikternas nedskrivande.

Det har så småningom blivit uppenbart, att så enkelt, som den s. k. kritiska forskningen tagit på problemet, kan traditionens värde icke bedömas.

Emellertid kvarstå alltjämt många forskare på denna ståndpunkt. Hur kan då detta förklaras?

Jag skulle vilja förklara det ur två drag i deras läggning.

Det ena är en viss abstrakt lynnesriktning. Sådana forskare kunna vara ytterst klara i bevisföringen och skarpsinniga i att se sammanhang, men de sakna en viss förmåga att fatta ett händelseförlopp, personer och föremål konkret. De ha därför svårt att värdera en arkeologisk belysning av en källa. De ha svårt att, om en saga talar om en utvandring ifrån ett land till ett annat och om arkeologien just för ifrågavarande tid — och endast då — visar en utvandring från det förra landet till det senare, uppskatta arkeologiens belysning av den litterära uppgiften eller, om en dikt talar om att ett svärd har en ring i hjaltet och om detta endast finnes hos svärd under en viss begränsad tid, inse, att uppgiften måste återgå på just denna tid.

Det andra draget i den personliga läggningen, som gör det svårt för en forskare att förstå, att det kan ligga något i en tradition, är brist på starkt utvecklat minne. Man kan göra den iakttagelsen, att de ivrigaste förnekarna av traditionens betydelse också i regel ha dåligt minne.

Å andra sidan visar det sig, att de som hålla på traditionerna i regel äro personer med en mer konkret läggning och med ett utvecklat minne.

Det är därför ganska naturligt, att arkeologer, vilka äro vana vid att realistiskt syssla med verkligheten från gamla tider, ofta visat stor förståelse för traditionens betydelse. För att nämna några svenska arkeologer ha såväl Oscar Montelius som Bernhard Salin och Oscar Almgren ställt sig positiva till traditionerna som historiska källor.

Vad betydelsen av minnet beträffar, må det tillåtas mig att nämna några ord om mitt eget fall. När jag i Uppsala började studera de gamla nordiska sagorna, rådde ännu en mycket avvisande inställning till deras historiska värde. Vetenskapsmännen ställde sig t. ex. negativa till praktiskt taget hela den svenska Ynglingaätten. De sågo nästan idel mytologi och dikt bakom berättelserna om denna; blott ett par konungar tillätos att kvarstå som histo-

riska, men med ett minimum av som historiskt riktiga godtagna uppgifter kring dem. Då jag till min allmänna läggning var radikal, borde jag ha varit predisponerad till att acceptera en sådan ståndpunkt. Men jag kunde det icke. Orsaken var mitt minne, som utan svårighet kan omfatta tusenden av namn och siffror, liksom det sätter mig i stånd att i betydande utsträckning lära mig både vers och prosa utantill. Jag hade svårt att föreställa mig, att Ynglingaättens konungalängd, bevarad i dikten Ynglingatal från tiden strax efter år 850, icke kunnat vara riktigt återgiven fr. o. m. tiden omkring år 500, alltså för ca 350 år, dvs. 10—12 generationer. Jag kunde icke fatta, att det skulle föreligga några svårigheter att, om man som ung av t. ex. sina föräldrar fått lära den, komma ihåg den i hela sitt liv. I detta sammanhang bör f. ö. nämnas, att de konungar, vilkas historiska existens den dåtida forskningen hade svårt att komma ifrån, voro två ifrån 500-talet, Ottar och Adils; orsaken till att de i regel erkändes som historiska var, att de även förekomma i den från tiden omkring år 700 eller något senare härrörande anglosaxiska dikten Beowulf. Det var onekligen en egendomlig ståndpunkt att, medan man accepterade som historiska konungar av Ynglingaätten från förra hälften och mitten av 500-talet, avfärdade man som ohistoriska dem som i stamtavlan följde ungefär 100 år senare och alltså lågo vida närmare Ynglingatals tillblivelse, t. ex. Bröt-Anund och Ingjald illråde.

Men till det ovan anförda komma för bedömandet av traditionens historiska värde några andra synpunkter.

En sådan är den, att det är personer, som ha särskilt gott minne, som livligast intressera sig för traditionerna. Sådana personer kunna därför ofta kontrollera dem. Detta har givetvis verkat i positiv riktning för traditionernas historiska värde.

En annan synpunkt, som bör framhållas, är, att minnet i gamla tider belastades vida mindre än i våra dagar, då nyheterna ständigt strömma på oss. Det fanns på den tiden inga tidningar, ingen telefon, kommunikationerna voro vida långsammare osv.

Vad särskilt genealogierna beträffar, måste vi, om vi nu hålla oss till Norden, besinna, vilken stor betydelse under forntid och medeltid kändedomen om släkthärledningen hade för arv o. a. För att äga rätt arvsrätt var man — något som framgår av lagar och andra källor — skyldig att kunna styrka sin ätt i flera generationer på både fädernet och mödernet; man har uppgifter om en fordran på kändedom om 6 sådana. Och allra viktigast var det

naturligtvis för kungaättlingarna att kunna styrka sin riktiga arvsrätt. I fråga om de förnäma ätterna, främst de kungliga dynastierna, fanns det givetvis också ett större antal personer än annars, som hade kännedom om ättledningen. När det gäller dessa ätter, böra utsikterna vara större än i andra fall, att de skola vara helt eller delvis korrekta.

Viktiga ha vidare t. ex. gränsläggingsöverenskommelser varit, varför man måste ha varit angelägen om, att dessa riktigt bevarades i traditionerna.

Emellertid är det ju klart, att, liksom man icke utan vidare skall förkasta en tradition, skall man heller icke utan vidare acceptera den. För varje fall måste en detaljprövning försiggå.

I många fall äga vi, åtminstone t. v., inga möjligheter till en sådan kontrollering. I andra finnas däremot sådana.

Så kan man t. ex. i fråga om vissa dynastier konstatera, att namnen i dessa givits efter vissa lagar. För att taga ett exempel, allitterera i den svenska Ynglingaätten fr. o. m. Agne t. o. m. Ingjald illråde alla namnen, i det de alla börja på vokal. Men jag har visat upp, att de också bildats efter en annan princip. Om de återföras till sina äldre former, ser man, att vissa namnelement gå igen. Så lyda namnen Aun och Adils i sina former från 500-talet *Aubawinir* och *Aubagislar* och ha alltså leden *Auba-* gemensam. Men just så bildade kontinentens germaner sina namn vid denna tid. Ungefär vid ättens försvinnande från Sverige till Norge inträder ett annat namnskick: namnen ärvas från en död släkting, och detta iakttages mycket korrekt. Man vet, att detta namnskick på germanskt område efterträtt det tidigare. Av dessa förhållanden har jag dragit den slutsatsen, att Ynglingaätten i dessa partier — och de äro huvudparten — i stort måste vara historisk.

Vidare kan man t. ex. genom arkeologien bestyrka vissa uppgifter. Så t. ex. om konungarnas gravplatser. Om av Ynglingakonungarna blott tre, Aun, Egil och Adils, i Snorre Sturlasons i början av 1200-talet författade, på Ynglingatal och svenska traditioner byggande Ynglingasaga uppges ha blivit höglagda i Gamla Uppsala och de tidpunkter, till vilka man kommer vid försök att historiskt datera dem, stämma med högarnas arkeologiska tid, är detta givetvis ett medel att kontrollera traditionens ifrågavarande uppgifter.

Även ortnamn kunna bidra till kontroll av traditionen. När Uppsalahögarnas systerhög i Vendel i Uppland redan på 1600-talet kallas Ottarshögen och en utgrävning visat, att högen härrör från

tiden omkring år 525, den tidpunkt till vilken man historiskt kan förlägga Ottar Vendelkråkas död, är namnet Ottarhögen ett bland de bidragande momenten i bevisen för Ottars historiska verklighet.

Men det är ju klart, att man icke bör betrakta alla traditioner eller moment i dem som likvärdiga ur historisk synpunkt.

Först är det givetvis att märka, att traditionen under längre tid icke kan korrekt vidarebefordra berättelsen om ett längre händelseförlopp. Här insmyga sig med tiden fel och förvrängningar, oriktiga motiveringar och även tillägg.

Särskilt tillägg, innehållande allmänna motiv, uppstå gärna under traditionernas fortlevande. Sådana äro t. ex. i fråga om Jesus flera av evangeliernas berättelser om de honom tillskrivna undren (att förvandla vatten till vin osv.), tretalet vid Petrus' förnekelse av mästaren m. fl.

Med detta sammanhänger, att moment, vilka äro känslöbetonade, ofta äro felaktiga. Så har man gärna velat försköna det egna folkets upplevelser. En strid, som för ett folk i verkligheten varit ett nederlag, kan i traditionen med tiden förgyllas till en seger. Och till en betydande konung kan traditionen i hans land knyta moment, som i verkligheten icke haft med honom att göra. Har han gjort vissa erövringar, kunna dessa i traditionen utökas med sådana, som aldrig ägt rum, i vissa fall med sådana, som gjorts av andra och vilka han alltså i traditionen »ärvt».

Det bör också framhållas, att rena förväxlingar förekomma i traditionerna, t. ex. av samma namn, och sådana förväxlingar kunna ge upphov till berättelser. Så har i Norge och på Island det med Ottars död samhörande Vendel i Uppland missuppfattats som Vendel i norra Jylland (det nuvarande området Vendsyssel). Av denna förväxling har så konstruerats en berättelse att Ottar företagit ett härnadståg till det jylländska Vendel, på vilket han stupar. Det faktum att hans kvarlevor läggas i en hög vid Vendel i Uppland omformas till att hans döda kropp av fienderna lägges på en hög i Vendel i Jylland till rov för djur och fåglar. Och av den verkliga Ottars binamn Vendelkråka, som endast betyder 'Vendelbon', 'han som har eller hade med Vendel att göra', konstrueras så en berättelse, att danerna skicka en träkråka till svearna och förklara, att mera var deras konung ej värd — danerna gävo honom därför namnet Vendelkråka.

Å andra sidan är det i regel icke obetydlig sannolikhet, att uppgifter av mera rent saklig art, genealogier, notiser om gravplatser osv., äro riktiga.

Jag har en gång uttryckt förhållandena i fråga om tillkomsten av traditionerna så: »Man diktar uppgifter av allmänna art, man omformar och omvärderar verkligheten. Men man skapar icke nakna sakuppgifter utan tendens.»

I regel blir det därför icke så stor del av traditionerna, som kvarstår som historiskt riktig, vanligen blott en liten del. De som hålla på traditionerna försvara i regel ingalunda allt, vilket deras veder-sakare gärna vilja förege, utan de hålla för historiska i allmänhet blott en kärna, ett skelett, de stora linjerna. Men även dessa äro för tider, om vilka endast traditionskällor föreligga, av stort värde att känna.

Men framför allt är det, vare sig man accepterar eller förnekar, av vikt att gå fram med försiktighet. Man skall ha klart för sig att icke ta med mera av traditionerna än de moment, som kunna bestyrkas, liksom att, om man konstaterar, att vissa moment äro felaktiga, därmed icke hela traditionen har fallit.

Och likaså bör man besinna, att, om man förkastar en tradition, man icke får framkonstruera ett annat händelseförlopp, om vilket icke något som helst finnes meddelat i källorna. I senare fallet står man inför obegränsade möjligheter och befinner sig helt på diktens område.